

Intervjuer med gäster på Brunnen

Av Holger Olsson

Intervju 27/8 1999 med Ellen Johansson f. 1912 (Nyström), Enskede.

Ellen är född i Högbo, som ligger efter vägen mellan Sättra brunn och Gullvalla. Hon flyttade från Högbo till Salbohed 1921 och gick till dess i Norrlunds skola. Skolvägen var ca fyra km lång och man gick en genväg från Lövåsen förbi Björklunds till Norrlunds skola och ibland på vintern skjutsades barnen i släde. Till Kila kyrka fick man också åka släde ibland och där hade Högbo gård eget stall. Tidvis fick barnen bo över i Skillberg, som då ägdes av en man vid namn Hedström, som varje år hjälpte till att resa midsommarstången på Sättra.

Ellen var skolkamrat med Märta i Lövåsen som sedermera gifte sig med Herbert Andersson, som var arrendator på Fängsbacken under många år. Lärarinnan i Norrlunds skola hette Agnes Westerberg, som sedan efterträddes av Anna Härnqvist. Hon fortsatte skolgången i Salbohed där Ruth Rosenius-Högmans far var lärare, samt fru Söderström. Ruth Rosenius-Högman var då lärarinna i Hårsbäck.

Hon berättar om när dåvarande kronprinsen, sedermera Gustaf VI Adolf, hade sitt högkvarter i deras hem Robertsholm i Salbohed, när han var där på en manöver 1924. Då

plockades bästa servisen fram till de kungliga och hennes båda tvillingstrar fick varsin tvåkrona av kronprinsen.

Ellen minns också de stora sociala skillnader som rådde vid Brunnen på den tiden. Barnen gick och tittade på matsalsfönstren för att se hur det var uppdukat med vita dukar och brutna servetter. De brukade också köpa skorpor och pepparkakor vid ingången till köket bredvid Ofvandahls. Ellen var också med på Anna Söders bröllop i Brunnskyrkan 1928.

Intervju 10/8 1993 med Gertrud Rahbek f. 1916 (Bergvall)

Gertrud är dotter till vaktmästaren Sten Bergvall och född på Sättra ovanpå affären. De hade där Sättra brunns telefonväxel med tio abonnenter och på sommaren fick patienterna gå dit och ringa. De beställde sina samtal genom en lucka i dörren ute i hallen. Växeln flyttades sedan till Solhem (Blomqvist), där den fanns kvar till automatiseringen, då telefonstationen lades ned.

Familjen flyttade sedan till Sägem (Winroths) numera rivet och därifrån till lilla stugan vid Hedkvist i Marieberg, där Brunnen, efter det att de flyttat tillbaka ovanpå affären, under många år haft brunnsstäder inhyrda. De bodde även ett år i Brunnsmästarbostaden, som då var gulmålad och som sedan målades vit för att slutligen målas brun. Gertrud gick i skola i Norrlund från 1924 och började sedan i Hedens skola när den stod klar 1929.

Gertrud minns att under Alfred Bjures tid var läkarmottagningen för tredje klassens patienter inrymd på Lasarettet, dit anställda och deras barn även fick gå. Lasarettet bestod då utav två stora salar och Louis Condé, som var organist på den tiden berättade för Gertrud hur det gick till när de hade gudstjänst där. Patienterna låg på sina sängar och lyssnade och man såg endast näsorna som stack upp och det hände väl också att de somnade. Alldeles intill orgeln stod en skärm, som dolde en toaletthink och därifrån kunde det ibland komma rätt obehagliga dofter.

Gertrud minns också Brunnens fängelse, som låg på trekanten nedanför Hertigens paviljong och mitt emot Fristaden: Daniel Ek brukade bo i det lilla huset, som bestod av ett

fyrkantigt rum och hade ett fönster med järngaller. Enligt Rosenius-Högman skulle Brunnens första fängelse ha legat strax öster om Landshövdingen d.v.s. på den plats där soluret idag är placerat. Det flyttades i slutet av 1700-talet till Gästbyggnaden och togs bort därifrån under prof. Glas tid och ersattes då förmodligen av den ovan nämnda byggnaden, som sedan, enligt Gertrud, troligen flyttades till Friluftsteaterns scen nedanför Glasberget.

Vi talade om maskinisten Enok Nyström, som växte upp på Haga, en liten gård, som ligger efter Skultunavägen mitt emellan Källsved och Bertilsbo. Boningshuset finns ej kvar, men däremot ladugården. Han bodde där med sin far tills han gifte sig med Olga och byggde då en stuga alldeles intill Haga med i huvudsak utranterat byggnadsmaterial från Brunnen. Man kom från kommunen och skulle sätta taxeringsvärde på huset och frågade Enok vad det hade kostat att bygga. Ja, sa Enok, cirka 400 kronor.

Vi talade också om badaren August Andersson, som bodde i Karlberg, där sedermera maskinisten Erik Andersson bodde. Karlberg flyttades från ett ställe, som hette Erik Pers och låg i skogen nedanför Lanna. Gertrud berättar också att när de bodde på Brunnen födde de upp grisar, som de slaktade och sålde till restaurangen.

Vi kom också att tala om Malmströms stuga där trädgårdsmästaren Malmström bodde, och som hade sin privata trädgård mellan stugan och Broarne. Brunnens trädgård, som han skötte, låg mellan Broarne och Nybygget. Malmström hade också till uppgift att vissa tider sitta i Brunnshuset och pumpa vatten. Han hade en son, som hette Rudolf, som bodde i en stuga på andra sidan Norrlundsvägen mitt emot Skogsgården. Rudolf dog i TBC och brunnsmästare Ahlén lät bränna stugan.

Gertrud minns också en gammal gumma, som man kallade för Söders farmor och som brukade sitta och vila under en stor gran i Brudallén.

Gertrud Rahbek har varit flitigt anlita av både patienter och personal som sömmerska och har under en lång följd av år skött Brunnens teatergarderob.

Intervju 17/8 1993 med Aina och Edgar Lundqvist

Aina f. 1911 (Norlén), arbetade under trettioalet hos Anna Naumann på restaurangen, 1941–79 arbetade hon som städerska på Mathiesen, Lugnet, Gästbyggnaden, Fristaden och Berget. Edgar f. 1906, arbetade som badare 1935–43 och var helårsanställd som vaktmästare 1937–67, då han pensionerades efter trettio års tjänst.

Familjen Lundqvist bodde först på Eks (Smedens) från 1941 och flyttade därifrån till bostaden ovanpå affären, efter vaktmästare Sten Bergvall. Sista åren fick de en nyrenoverad lägenhet på Nylund ovanpå Kaffestugan, där de bodde tills de 1967 flyttade till egen villa nere på samhället.

Aina minns att hon redan 1932 var med och diskade inventarier från Ofvandahls konditoriverksamhet när den upphörde och lokalerna övertogs av Anna Naumann, som där iordningställde dietmatsal.

De minns att Fängelset, som låg nedanför Hertigens paviljong flyttades under brunnsmästare Ahléns tid upp till Förrådet och byggdes samtidigt till något, varför det är svårt att bilda sig en uppfattning om hur det ursprungligen sett ut. De minns också Salongen med den stora öppna verandan ut mot parken, som på somrarna var prydd med stora fuchsior, som kastades på hösten och togs om hand av brunnspersonalen. Ainas syster Mary Norlén har fortfarande fuchsior kvar som härstammar från den tiden.

Edgar minns att det en gång skulle bo en patient på Granbacken som hette von Engeström, som var rullstolsbunden. Han blev då utkommenderad på söndan för att bygga en landgång för att patienten kunde komma in på sitt rum.

Edgar spelade dragspel på dansbanan och i grötlunken och var även på somrarna anlita som brunnsfrisör på kvällstid. Han minns att Kontoret stod tomt några år efter att sjukgymnastiken, som funnits där sedan 1879, flyttat ut och han hade då möjlighet att där ha sin frisersalong.

På fyrtioalet fanns ingen snickare anställd på Brunnen varför Edgar hade mycket jobb med att justera dörrar och fönster etc. Han var också ringare i klockstapeln under många år tills ringningen elektrifierades.

Mor Ek berättade om två gubbar, som bodde på Brandvakten och hur de fick turas om att klä på sig och hur de tidigt om mornarna gick iväg med pottan till utedassen, som var belägna i slänten mellan Brunnsmästarbostaden och Läkarstugan.

Edgar minns Johan Olsson, riksspelman och legendarisk auktionsutropare från Uppsala, som under några år på sextio-talet var patient på Brunnen och bodde på Anneberg och dog där. Han och Hjort Anders var på Sätra och spelade i början av trettio-talet.

Besök 1/9 1993 hos Ann-Marie och Ture Eriksson i Bymans.

Ann-Marie är född Byman och minns sin farfar Johan Albert Byman, som var tapetserare på Brunnen under somrarna på tjugo- och trettio-talen. Han hade sin verkstad i det hus som idag är snickeriverkstad, där han även bodde när han var på Brunnen och arbetade. Annars bodde han med sin hustru i Godtemplargården i Grällsta, där de skötte byns telefonväxel. När han arbetade vid Brunnen gick han och åt hos Ann-Maries mormor, som var änka efter handlanden August Eriksson (död 1919) och som drev Brunnens affär sedan 1879, samt byggde huset 1896, där de nu bor. Han lät också 1904 bygga huset intill Nylund, nuvarande Kaffestugan.

Ann-Maries mormor var anställd på en stor gård som kokerska och var då änka med två barn. På gården fanns också en köksa Augusta Karlsson och de blev mycket goda vänner och när mormodern sedermera flyttade till Sätra, flyttade hon med. Där lärde hon sig att baka, bakugnen finns fortfarande kvar i uthuset i Bymans trädgård, och öppnade Brunnens första kafé på samma ställe, där det fortfarande är beläget. På vintern var hon strykerska och hyrde ett rum och kök i Karlsborg (Engvalls).

Ann-Marie minns att hennes mormor hade matlag för Brunnsgäster och hyrde även ut rum t.o.m. en garderob, när det var ont om bostäder centralt på Brunnen. Matlag fanns också i Danielsberg och i Östersätra och det var alltid en viss rivalitet mellan dessa.

Ann-Marie Eriksson, besök 29/8 1994

Ann-Maries morfar, handlanden August Eriksson, gifte sig första gången med Matilda (död 1902). Matildas syster och svåger hette Thelander och båda omkom i en trafikolycka på 1890-talet. De efterlämnade två minderåriga barn, Annie och Carl, som August och Matilda tog hand om och uppfostrade som sina egna. August Eriksson gifte sedermera om sig med Emma (A-M:s mormor), som var född Johansson och tidigare gift Ahlgren.

August Eriksson dog 1919 och hans kvarlåtenskap delades upp så att Annie Thelander fick Kaffestugan, Carl Thelander fick filialen i Grällsta och Emma Eriksson fick Bymans. A-M:s mor Davina Ahlgren gifte sig med Otto Byman, som kom från Sala och flyttade senare till Sveg.

Annie Thelander gifte sig med Carl Engman, som var skräddargesäll, och kom vandrande på landsvägen till Sätra. Han fick arbete hos en skräddare, som hade sin verkstad på bottenvåningen i Karlsborg. Carl Engman satte sprätt på alla pengar Annie ärvt efter August Eriksson och till sist blev hon tvungen att sälja Kaffestugan till Albin Larsson, som var föreståndare för posten, som då var inrymd i huset. Carl Engman lyckades även sätta sprätt på pengarna hon fick för fastigheten och Annie blev till sist helt utblottad.

Besök hos Anna Norström på Lindgården, Kila

Jag, antikvarie Birgitta Sundberger och kamrer Holger Olsson besökte Anna Norström i hennes hem på Lindgården i Kila 20 mars 1996. Anna föddes i december 1902 på Fängsbacken, Sätra brunn. Hon är dotter till Y. A. Söder och dennes hustru Emilia kallad Emma. Anna hade en äldre syster Elsa och en bror Axel.

Fängsbacken.

När hon var liten fanns det på Fängsbacken en stor vitmålad snickarglädjesveranda. Många gäster på Brunnen kom ut till Fängsbacken. De satt gärna på den stora verandan. Runt verandan fanns det bänkar med en filt på och ett stort runt bord, där de satt och konverserade. Annas mamma var mycket mån

om gästerna. På den tiden var alla finklädda som besökte brunnen. Alla hade hattar och damerna parasoller.

Anna har hört att Fängsbackens huvudbyggnad byggdes som prästgård. Byggnaden var lite speciell. Dels var den ovanligt fin för att vara en vanlig bondgård. Den hade vackra kakelugnar med mönster och dörrhandtag i mässing formade i krumelurer. Till köket hörde ett ovanligt stort skafferi, som ett litet rum. Mellan rummen var det mycket höga trösklar. Vid Fängsbacken var det inte någon som spelade kort eller drack, fast det var så vanligt förr. Det var väl för att byggnaden var en gammal prästgård. Mamma och pappa drack aldrig.

I den stora salen fanns ett piano eller orgel. När det blev mulet och drog ihop sig till åska kom folk från Brunnen för de ville ha sällskap. Alla samlades i stora salen och doktorinnan Pettersson, född von Essen, spelade religiösa sånger på orgeln. Annas pappa var så rädd om fönstrena, för de var gamla tunna handblåsta, så han stängde fönsterluckorna.

Huset var så vackert. Det var rödfärgat med vita knutar och gula fönsterluckor med dekorationshål högt upp. Verandan stod på höga stenstolpar. Längs landsvägen växte en häck. På andra sidan vägen låg bryggshuset.

På samma sida som huvudbyggnaden, nedanför slätten, låg Zetterströms. Där var det sommarkoloni. Det var ett hus med en stor sal åt ena hållet och ett kök åt andra hållet. I salen bodde alla pojkar. Flickorna och fröknarna bodde i Fängsbackens huvudbyggnad. Var det fint väder satt de ute vid ett långbord och åt. Zetterströms flyttades och byggdes om till Holmgården 1935.

Annas mamma hette Emilia Kristina men kallades Emma. När Emma hade namnsdag sjöngkolonibarnen för henne. Hon var född Hübinette och kom från Lövsta bruk. Emmas pappa var kyrkvård vid Lövsta kyrka – en typisk vallon med sitt fina skägg.

Annas pappa stod för skjutshället på Brunnen. Han hade tio hästar, varav två var vita. De andra var bruna och svarta. Han hade en häst han var extra rädd om. Det var en varmblodig engelsk häst som han alltid skötte själv. Han hade flera vagnar, bl.a. droskor, landäer och vurstar.

Det finns ett fotografi där alla vagnar är uppradade. Fotot finns förmodligen hos Annas dotter Margareta. Vurstarna var långa vagnar med bänkar på långsidorna.

Det var fint med hästskjuts även efter att det blev vanligt med bilar. Annas storasyster, Elsa, brukade hjälpa till som skjuts. Skjutskarlarna var alltid klädda i livré. På mössorna stod det »Sätra Brunn«. Det var vanligt med promenadskjutsar. Det var gäster som gjorde utflykter med häst och vagn. Ofta bara runt området men ibland var utflykterna långa t.ex. till Fläckebo, där de kunde ro över till Braheholmen.

När professor Friberger kom till Sätra ville han alltid bli hämtad i landå, dragen av vita hästar. Fribergers familj kom alltid till Fängsbacken för att hälsa när de kom ut. Annas pappa fick kort om vilka gäster som skulle hämtas. Annas mamma skötte bokföringen. Anna berättade att en del gäster var så dåliga att pappa fick bära dem mellan tåg och vagn och sen mellan vagnen och sängen på Lasarettet.

I backen där Brudalléns stig möter Gamla landsvägen byggde Annas pappa ett privat hus, en gul paviljong. Den innehöll ett stort rum med en alkov på baksidan. Det var bänkar runt om. Paviljongen var ett populärt utflyktsmål för gästerna på Brunnen. De tog med matsäckskorgar dit. I närheten fanns en jättestor gran, där folk brukade stämma möte.

Annas mamma hade en ovanlig egenskap, hon kunde bli varse. Det hände att hon gick upp mitt i natten för att se till något. En gång var det en av de dyrbara hästarna som fastnat med ett ben i grimskافتet. En annan gång var det några kalkkärror som försvann. Alla vid gården letade efter kärorna. På natten drömde Emma att kärorna stod i ett eländigt, snårigt buskage. Hon gick och tittade dagen efter, och där stod de!

De som bodde i Skogsbo, som fanns före Skogsgården, gick till Fängsbacken för att köpa mjölk, potatis, ägg m.m. De lagade sin egen mat. På Skogsbo bodde de fyra i varje rum och de hade spritkök på rummen.

Allmänt om Brunnen

Flemmingparken var så välskött. Vid Sjustjärnan fanns det sju upptrampade vägar. Några var bara stigar, men alla sju fanns. Stigarna slutade vid vackra naturplatser. Längst hela Brud-

allén blommade narcisser. Det fanns en rik flora på Sätra brunn som lockade många botanister. Anna minns att det mellan 1915 och 1920 kom många tyskar som letade efter en sällsynt liten blå blomma. Den sällsynta lilla blå blomman dog ut när man slog gräsmarkena för ofta.

På Bergabo växte det vildvin. Det var inte bra för huset men professor Friberger ville inte ta bort det, för det var så vackert.

Holmdahl förstörde mycket vid Brunnen. Han ville rationalisera. Han lät bygga in Salongens veranda vilket förstörde den vackra södersidan. Vid den gamla verandan stod intentionerna och höll sina tal.

Anna minns att det var gudstjänst i brunnskyrkan På vintern ibland. Det var alltid julotta. Kyrkan var så kall, så alla satt insvepta i tjocka fällar. Annars användes bara kyrkan på sommarhalvåret. Anna själv gifte sig där sommaren 1928, men hon döptes inte där eftersom hon föddes på vintern. Det var bråttom med att döpa barnen förr.

Anna och de andra barnen vid Brunnen gick långa omvägar förbi Broarne, de var rädda för något fast hon minns inte för vad. Även Torpen undvek de för där gick en dam igen.

Bakom kyrkan låg »Brittas r&«², det var en plats där man hade hittat en flicka död.

Anna minns ett bröllop på 1910-TALET, då det hände något speciellt, som var genantför bruden. Det var ett par från Lövåsen. De hade beställt vagn av Annas pappa, och Annas familj var med i kyrkan. Det var ett stort bröllopfölje med 5–6 tärnor och lika många marskalkar. När bruden kom till mitten av kyrkgången stannade hon och följet slöt upp kring henne. Sen stod hon kvar där för hon kom ingen vart. Hon hade tappat »det onämnbare«!

Det var Henschen som lät bygga Godtemplargården i Grällsta. Prästen Nordblad tyckte inte om Godtemplar-lokalen, så han höll hatten för ansiktet när han åkte förbi.

Det var fest ett par gånger varje sommar. De största tillställningarna var skördefesten och grötlunken.

Skördefesten

Till Skördefesten plockade flickorna blommor. Alla hjälpte till att köra hem löv med häst och vagn. Brunnen pyntades och lövades. Flickorna gjorde kransar att ha i håret. Gatan utanför Kalsenius matsal var kantad av salustånd hela vägen från Landshövdingen upp till Salongen. Folk klädde ut sig. Det gick en procession genom området med bl.a. en vagn som det stod ett brunns hus i miniatyr på, och sen kom några tomtar som bar på ett stort grötfat. I Persparken stod ett tält med en spågumma, hon var mycket populär. Det var musik också, Skött-August spelade fiol. Intendenten höll tal från Salongens veranda.

Familj

Anna bodde i Kyrkvärdsgården, Kila från det hon gifte sig 1928. Hon har två döttrar. Annas äldsta dotter Margareta och hennes man Leif Elvhov har hand om Annas fotoalbum. Där finns det flera bilder från Sätra brunn och Fängsbacken. Margareta och Leif bor i Jönköping. Den andra dottern heter Monika Norström och bor i Västerås.